

Så målade man

*Svenskt byggnadsmåleri
från senmedeltid till nutid*

KARIN FRIDELL ANTER HENRIK WANNFORS



svenskbyggjtjänst

Innehåll

<i>Hur målade man?</i>	11	BOSTÄDERNA	
Det som målades finns inte kvar	12	Praktfulla tak och mönstrade golv	52
Det som finns kvar har förändrats	13	Skorstenen bereder väg för måleriet	54
Svårt att veta även om det finns kvar	14	KYRKORNA	
Skrivna källor och övrig samtida		Kyrkomåleri i medeltida tradition	55
dokumentation	15	VEM VAR MÅLAREN?	
Tidsperioder	16	Tvångsinkallade slottshantverkare	58
Terminologi och citat	17	Få målare utanför slotten	59
Det naturliga färgsystemet NCS	18	En mångfald arbetsuppgifter	61
HISTORISK TABLÅ		UTVÄNDIG FÄRGSÄTTNING	
Svenskt byggnadsmåleri från senmedeltid till		Ljusa slottsfasader	61
nutid	21	Rödfärgade tak	64
<i>1400-talet</i>		<i>1600-talet</i>	
VAD MÅLADE MAN?		VAD MÅLADE MAN?	
All målning i kyrkans regi	27	Stormaktstid och adelspalats	67
FÖREBILDER OCH STILIDEAL		FÖREBILDER OCH STILIDEAL	
Färgprakt och brokighet	27	Senrenässans och barock	67
Gotiken	30	TAPETER OCH TEXTILIER	
MATERIAL, PIGMENT OCH MÅLERITEKNIK		Gyllenläder och stofttapeter	69
Seccoteknik på väggar och valv	33	MATERIAL, PIGMENT OCH MÅLERITEKNIK	
Djursvansar som penslar	35	Oljemålning och lackering	71
KYRKORNA		UTVÄNDIG FÄRGSÄTTNING	
Olika kyrkomålningsskolor	36	Adelspalats och ståtliga borgarhus	72
VEM VAR MÅLAREN?		Städerna	75
Kringflackande målarliv	41	Material för putsavfärgning	76
BOSTÄDERNA		BOSTÄDERNA	
Träsniderier och textilier	41	Heltäckande väggtapeter	76
UTVÄNDIG FÄRGSÄTTNING		Tredelade väggfält	78
Grå timmerhus och röda kyrkor	42	Tak med bjälkar och stuck	79
<i>1500-talet</i>		LANDSBYGDEN	
VAD MÅLADE MAN?		Från bonader till väggmålningar	81
Reformation och slottsbyggen	47	KYRKORNA	
FÖREBILDER OCH STILIDEAL		Imitationer av marmor och trä	82
Renässansen	47	Sockenstämman inverkan	83
TAPETER OCH TEXTILIER		VEM VAR MÅLAREN?	
Målade bonader och vävda tapisserier	48	Den nya skråorganisationen	84
MATERIAL, PIGMENT OCH MÅLERITEKNIK		Konkurrens från "bönhasar"	85
Nyanserat och naturtroget måleri	50	Målareämbeten utanför Stockholm	86
Måleri som materialimitation	51	Kringflyttande palatsdekoratörer	87

1700-talet

VAD MÅLADE MAN?	
Utbrett välstånd gav ökat måleri	93
FÖREBILDER OCH STILIDEAL	
Rokoko och gustaviansk stil	94
VEM VAR MÅLAREN?	
Handplockade slottsdekoratörer	96
Skråsystemets storhetstid	97
Alla hörde inte till skrået	99
MATERIAL, PIGMENT OCH MÅLERITEKNIK	
Nya pigment	102
Oljefärgens användning	103
Målarens verktyg	104
BOSTÄDERNA	
Kungaslotten som stilintroducerande	105
Representativa bruksherrgårdar	108
Småherrgårdar och borgarhem	110
TAPETER OCH TAPETMÅLARE	
Mönstervävda eller målade vävtapeter	112
Tapetmålarna i Stockholm	114
Tryckta papperstapeter	115
UTVÄNDIG FÄRGSÄTTNING	
Ljusa herrgårdar	116
Rödmålade städer	118
Oljemålade panelhus	119
Stora variationer över landet	120
KYRKORNA OCH KYRKOMÅLARNAS	
Det västsvenska kyrkomåleriet	121
Kyrkorna i övriga Sverige	126
LANDSBYGDEN	
Rödmålade fasader och festsmyckade rum	128
Allmogemålarna och deras verk	129
1700-talsmåleriet i Hälsingland	131
1700-talsmåleriet i Dalarna	134
1800-talets dalmåleri	134
De sydsvenska bonadsmålningarna	136

1800-talet

VAD MÅLADE MAN?	
Lokaler för nya behov	141
FÖREBILDER OCH STILIDEAL	
Empire och stilimitationer	141
Jugend och nationalromantik	143
Belysning och bildrikedom	145

VEM VAR MÅLAREN?	
Skråna upplöstes	146
Spekulationsbyggande och slumpackord	148
Fackföreningar och kollektivavtal	149
Kringvandrande gesäller	151
En måleriverkstad i Lund	154
MATERIAL, PIGMENT OCH MÅLERITEKNIK	
Pigmentutveckling gav nya möjligheter	155
Bindemedel och lösningsmedel	156
Arbetsmiljö och gifter	156
Färgindustrin växer fram	157
Imitation och teknikfulländning	158
TAPETER	
Tapetryckning i storskala	161
BOSTÄDER	
Ljusa och enkla hem före 1850	164
Mörka överlastade hem efter 1850	166
Arbetsbostäder	169
Dekorerede trappuppgångar och entréer	169
UTVÄNDIG FÄRGSÄTTNING	
Trästäder i ljusa oljefärger	172
Stenarkitektur i Stockholm och andra städer	174
Fantasifulla villor och sommarhus	178
Arbetsbostäder och egnahem	180
LANDSBYGDEN	
Rödfärgning och förstukvistar	180
Målade interiörer också hos de fattigare	182
Allmogens bild- och möbelmåleri på tillbakagång	184
Schablonmålningskonst och genomarbetad rumsdekorerings	185
En stadsutbildad landsbygdsdekoratör	186
KYRKOR OCH ANDRA OFFENTLIGA BYGGNADER	
Illusion viktigare än äkthet	187
Utsmyckning av representativa lokaler	189
Det färgrika 1800-talet	191

1900-talet

VAD MÅLADE MAN?	
Bostadsbyggande och renovering	195
FÖREBILDER OCH STILIDEAL	
Funktionalismens period	197
Allmogoromantik och postmodernism	199

MÅLERI PÅ NYA VILLKOR	
En förändrad byggprocess	201
Nya byggnadsmaterial	201
Färgkartor och forskning om färg	201
Belysning.	204
Lagar, förordningar och andra styrmedel.	204

MATERIAL, PIGMENT OCH MÅLERITEKNIK	
Från linoljefärg till latexfärg	206
Pigment och färgbrytning	209
Måleriet som praktisk ytbehandling	210
Måleriet som estetiskt uttrycksmedel.	213
Speciella ommålningsproblem.	218

BOSTÄDERNA	
Bo-utställningarna och verkligheten	218
Allt i Hemmet och Bo Bra – heminrednings- tidskrifternas ideal under 20 år	221

TAPETER	
Mönsterglädje	223

INDUSTRIER	
Färgkonditionering och varselmärkning	225

UTVÄNDIG FÄRGSÄTTNING	
Från rödfärg till kalksandsten	227
Stora hus	229
Fasaddekorationer.	230

VEM VAR MÅLAREN?	
Växlande arbetsuppgifter.	232
Rekrytering och utbildning	235
Löneformer och anställningsförhållanden.	237
Arbetsmiljö	238
Gör-det-självmåleriet.	239
En målares vardag 1971	240

1989–2012

MÅLERIETS TEKNISKA FÖRUTSÄTTNINGAR	
Miljöfrågorna i centrum.	244
Åter till det traditionella.	245
Den målade ytan	246
Systemtänkande och ny teknik	247

MÅLERIET I SAMHÄLLET	
Svängningar på arbetsmarknaden	249
Målarnas utbildning och kompetens	249
Forskning om färg som upplevelse.	250
Färgkartor för olika ändamål.	251

SNABBT VÄXLANDE FÄRGSÄTTNINGSIDEAL	
Hemmet – trender och tradition	251
Målade fasader	252
Tävlingen Bästa Färgmiljö	253

<i>Samtal om framtiden</i>	257
--------------------------------------	-----

BÖRJE LARSSON, MÅLAREMÄSTARE (1988)	
Kvalitetsmåleri och yrkes stolthet.	258

INGEMAR TUNANDER, KONSTHISTORIKER (1988)	
Färg har en betydelse	259

LENA ANDERSON, INREDNINGSARKITEKT (1988)	
Hantverket förmedlar mänsklig omsorg	260

CARL-ERIK ANSTENIUS OCH LENNART DUFVA, FÄRGINDUSTRIN (1988)	
Inga revolutionerande förändringar.	262

ANDERS HÅRD, FÄRGFORSKARE (1988)	
Mer forskning om det vi upplever	265

KARIN FRIDELL ANTER, HENRIK WANNFORS & ÅKE SVEDMYR	
Framtidens färgmaterial – reflexioner (2010).	267

<i>De olika färgtyperna</i>	269
---------------------------------------	-----

Kalkfärg	270
--------------------	-----

Limfärg	271
-------------------	-----

Slamfärg	272
--------------------	-----

Tempera	274
-------------------	-----

Oljefärg.	274
-------------------	-----

Lack och fernissa	278
-----------------------------	-----

Mjolk- och drickafärg.	280
--------------------------------	-----

Kallvattenfärg.	280
-------------------------	-----

Emulsionsfärger	281
---------------------------	-----

Cellulosafärg.	281
------------------------	-----

Alkydfärg	282
---------------------	-----

Latexfärger	282
-----------------------	-----

Silikatfärger	283
-------------------------	-----

Härdande färger	284
---------------------------	-----

Skydds färger.	284
------------------------	-----

Det tidiga 2000-talets nya färgmaterial.	287
--	-----

<i>Pigment och färgämnen</i>	289
--	-----

Färgrivning.	290
----------------------	-----

Jordfärger och järnoxidfärger	291
---	-----

Krossade mineral	294
----------------------------	-----

Äldre syntetiskt framställda pigment.	296
---	-----

Färglack och andra "naturfärger".	299
---	-----

Svarta kolfärger och deras sentida ersättare	301
---	-----

Nya oorganiska pigment från 1700-talets mitt	302
Vita ersättningar för blyvitt	304
Nya organiska pigment från 1800-talets mitt	306
Förskärningsmedel och fyllnadsmedel.	307
Bronser	307
Många fler pigmentnamn	307
Brytpastor och brytsystem	308

<i>Målningstekniker och verktyg</i>	309
Penslar och andra verktyg	309
Underbehandlingar och ytkrav	313
Stänkmålning och flingmålning.	317
Svampmålning	318
Målning med plastisk färg	319
Sprutmålning	319
Lasering	320
Ådring	321
Marmorering	324
Metoder att skapa en ”stenhård” yta	326
Dekoration med schabloner och stämplor ..	327
Illusionsmålning med djupverkan	329
Fri dekorationsmålning	330
Förgyllning	331
Lackering	332
Antikbehandling	332
Sgraffito	333
Vävspanning och tapetsering	333

<i>Att titta på</i>	336
Stockholm med omnejd	336
Uppland	336
Södermanland	337
Östergötland	337
Småland och Öland	338
Gotland	339
Blekinge	339
Skåne	340
Halland	340
Göteborg och Bohuslän	340
Västergötland	341
Värmland och Dalsland	341
Närke och Västmanland	341
Dalarna	342
Gästrikland och Hälsingland	343
Medelpad och Ångermanland	344
Härjedalen och Jämtland	344
Västerbotten	344
Norrbotten	345

<i>Litteratur</i>	346
-------------------------	-----

<i>Bildkällor</i>	355
-------------------------	-----

<i>Register</i>	357
-----------------------	-----



"Ornamentets bok" som utkom år 1900, innehöll planscher med ornamentsexempel i olika stilar, avsedda att fungera som förlagor. Denna plansch illustrerar "gotiken".

man mycket nytt i "renässansstil" och flyttade också innertak och andra byggnadsdelar från andra slott. Resultatet kommenterades av författaren Verner von Heidenstam: "Ano Domini 1893 gjordes thetta gamla hus aendnu gamblare."

Kring sekelskiftet kom de nya idéerna om materialverkan och "äkthet", idéer som kanske tydligast kunde omsättas i de stora och påkostade kyrkobyggena som till exempel Engelbrektskyrkan. Det blev också vanligt att kända konstnärer utförde dekorationen av hela kyrkorum.

Utsmyckning av representativa lokaler

Under 1800-talets senare del byggdes en mängd offentliga byggnader för att fylla nya sociala behov: skolor, banker, lasarett, hotell, teatrar, postkontor etc. Genom sina dimensioner kom de ofta att utgöra ett svårt hot mot den äldre stadsbilden. De utformades i enlighet med tidens stilideal men fick ofta ett extra påkostat yttre som en markering av tyngd och betydelse. Nygotiken blev en vanlig stil i dessa monumentalbyggen. Järnvägsstationer byggdes mycket ofta i schweizerstil eller i andra imiterande trästilar, till exempel nygotik eller fornnordisk stil.

I många av husen, folkskolor, sjukhus, fattighus etc, brydde man sig inte om att skapa en interiör som motsvarade den pampiga utsidan. Andra däremot fick inredningar och dekorationer som ytterligare befäste deras representativa funktioner. Banker, högskolor och domstolar kläddes i dyrbara material eller målades i enlighet med tidens mode. På andra ställen smyckades åtminstone de offentliga delarna på ett motsvarande sätt.

Gregor Paulsson berättar om ett fattighus i Uppsala, färdigt 1835: "En gedigen byggnad av gråsten och tegel i två våningar. /.../ Trappan mellan våningarna var av kalksten med ledstäng av målat järn. Snickerierna i huset voro blåmålade och taken vita. I detta prydliga yttre skal, som skänktes de fattiga uppifrån, bodde hjonen mycket trångt och led brist på både mat och kläder."

I många städer byggdes det landsortsteatrar. Både ut- och invändigt anknöt de till de rådande stilidealen hos överklassen, framför allt till de antikinspirerade nystilarna. Samtidigt visade deras planer och allmänna uttryck allt tydligare att det rörde sig om just teatrar. Det sena 1800-talets teatersalonger var ofta rikt dekorerade i rött, vitt och guld. Tidens maskeradlusta och imitations-

terialsamverkan. Färgsättningen blev i stort sätt bortrationaliserad i det allt mer industrialiserade byggandet. I mer påkostade byggnader som till exempel kyrkor valde man att skapa stämning med naturmaterial som till exempel tegel, trä och klinker eller med speciellt bearbetad men likafullt grå betong.

”Det ligger i sakens natur att funktionalismens ljusa, enkla och hygieniska stil är som skapt just för skolor samt välfärdsinrättningar: sjukhus, krematorier och dylikt. Man har också fått bevittna att stads- och kommunalfullmäktige, som skulle slå ifrån sig med båda händerna vid tanken på funktisinredning av sina hem, utan invändningar beviljat miljonanslag till sådana byggnader av radikalaste snitt. Överallt i landet stöter man numera på folk- och kommunala mellanskolor i ny anda.”

Andreas Lindblom 1946.

I den enskilda människans hem har det, som alltid, funnits utrymme för mycket mer än de officiellt dominerande stilriktningarna. Intresset för heminredning blev på 1950-talet mycket stort, och uppmuntrades av en rad tidskrifter som på sitt sätt kom att bli stilledande.

Allmogromantik och postmodernism

Mot slutet på 1960-talet kom reaktionen mot det likformiga och storskaliga byggandet, och betongens gråa färg blev till symbolen för det som av många uppfattades som auktoritärt och människofientligt. Nu fanns också de tekniska möjligheterna att tillverka målarfärg och byggnadsmaterial i dittills otänkbara kulörta nyanser. Det som var möjligt betraktades också som önskvärt. Konstnärer eller invånarna själva målade om gamla hus och stadsdelar i starka klara färger, och husens färg blev ett uttryck för lekfullhet och livsglädje. Kritiken mot det grå påverkade också



Norra flickläroverket, Sveaplan, Stockholm. Arkitekter Nils Ahrbom och Helge Zimdal 1936. Restaurerat 1996 med intentionen att återskapa ursprungsfärgsättningen.

i de miljonprogramsområden som byggdes efter 1970. Många av dem fick både många och starka färger, som ett försök att skapa variation i den storskaliga och likformiga arkitekturen.

Även invändigt arbetade man med färgen som kvantitet snarare än som kvalitet. Samtidigt blev modesvängningarna allt snabbare. Olika materialtillverkare lanserade "årets färger och mönster" på nästan samma sätt som kläindustrin.

På 1970-talet exploderade samtidigt ett nyvaknat intresse för allmogekultur, som dock inte alltid hade så mycket med förebilderna att göra. Typhusfabrikerna sålde monteringsfärdiga "sörgårdar" i "herrgårdsgult" och "falurött" (dock ej äkta Falu Rödfärg). Hemmen fylldes av rustika furumöbler och Carl Larssons akvareller blev på

nytt en älskad inspirationskälla. Gradvis ökade också strävan efter historisk äkthet. 1975 hölls det europeiska byggnadsvårdsåret, och samma år lanserades Riksantikvarieämbetets kalkfärglikare. Gamla hus skulle behandlas med respekt, var budskapet – en inställning som också gav upphov till den första upplagan av denna bok.

I arkitekturdebatten, liksom i annan kulturdebatt, brukar reaktionen mot de modernistiska idealen kallas "postmodernism". Begreppet är svårdefinierat och det sena 1900-talets postmodernistiska arkitektur var ofta eklektisk och medvetet motsägelsefull. Man lånade friskt ur historiens formförråd och arbetade mycket med dekorationer, ofta utan anknytning till byggnadens innehåll eller funktion.



Schablonbården och medaljongerna målades 1922 av yrkesmålaren Leonard Pettersson. Vid en ommålning 1984 har de behållits som viktiga element i en för övrigt nyskapad helhet. Lilla Parkcaféet, Djurgården, Stockholm.

Speciella ommålningsproblem

De "underhållsfria" material som spreds över landet från mitten på 1900-talet började så småningom kräva underhåll. Under 1970- och 80-talen ställdes måleriet därmed inför helt nya uppgifter, till exempel att måla på tidigare fabrikslackerad fasadplåt.

Ommålningen av fönster visade sig vara ett ganska svårlöst problem. I "miljonprogrammets" bostadshus började många fönster att ruttna när de var bara något tiotal år gamla. Ofta har rötan ansetts bero på felaktig målning – dessa fönster brukade vara fabrikslackerade. Det finns emellertid en hel rad andra orsaker, som förmodligen har samverkat: Husen byggdes mycket tätare än förr, vilket försvårade genomluftning av fönstervirket. Träet till fönster valdes inte med samma omsorg som tidigare. Konstruktionen blev inte alltid den bästa, och ofta blev de dessutom felaktigt monterade. Även färgsättningen har påverkat hållbarheten, eftersom mörka fönster utsätts för kraftigare temperatursvängningar än ljusa.

Byggforskningsrådet utredde tillsammans med färgindustrin och andra berörda parter hur fönstren skulle behandlas vid ommålning, och 1979 utkom en rekommendation. Principen där var "tätt inåt – öppet utåt", det vill säga alkydoljefärg på insidan och latexfärg på utsidan. Flera färgfabrikanter, till exempel Nordsjö och Beckers, gav motsvarande rekommendation.

Många yrkesmän var dock tveksamma till latexfärg i detta sammanhang och fortsatte envist att måla med olje- eller alkydfärg både in- och utvändigt. Så småningom började även andra anse att de hade rätt. I mitten på 1980-talet målade man gamla fönster med alkydoljefärg eller ibland ren linoljefärg runt om. Latexfärg användes endast på fönster – eller fönsterdelar – som redan tidigare hade målats med latex.

Förbudet mot invändig målning med alkydoljefärg (1987) har dock medfört ytterligare komplikationer, och problemet med fönstermålning har knappast ännu fått någon slutgiltig lösning.

BOSTÄDERNA

Bo-utställningarna och verkligheten

Det mesta som byggts under 1900-talet har varit bostäder, och bostadens utformning har varit föremål för mycket forskning och debatt. Framst har den dock handlat om praktiska frågor, till exempel köksplanering och funktionsmått, och om det nya bostadsområdets planering och sociala funktionssätt. Frågor som färg och estetisk formgivning har ofta kommit i andra hand, speciellt i "miljonprogrammets" forcerade byggande.

Det har också hållits en rad utställningar om boendemiljö. Där har man visat exempel på möblerade lägenheter och ibland lagt ganska stor vikt vid färgfrågorna. Utställningarnas boendeideal har dock inte alltid motsvarats av det som verkligen har byggts och använts.

År 1917 hölls den så kallade Hemutställningen på Liljevalchs konsthall i Stockholm. Arrangör var Svenska Slöjdföreningen, en sammanslutning som redan vid tidigare tillfällen hade introducerat betydelsefulla nyheter. Hemutställningen hölls i en tid av extrem trångboddhet och sanitärt dåliga bostadsförhållanden. Det rum som blev mest uppmärksammat var inrett av arkitekten Gunnar Asplund. Det var ett "bostadskök", alltså den fullständiga bostaden för en arbetarfamilj med en yta på 22 kvadratmeter. Trots goda ambitioner visade bostadsköket en mycket idealiserad bild av de fattiga storstadsbornas verklighet, och Gunnar Asplunds idéer fick inte mycket gehör inom den klass de var menade för. Hos medelklassen däremot medförde Hemutställningen ett genombrott för de enkla och ljusa ideal som Slöjdföreningen sedan länge försökt lansera.

Under 1920-talet kom en hel rad nyheter i åtminstone de mer välbärgade hemmen, och i storstädernas nybyggda hyreshus: Kopplade fönsterbågar, elektrisk belysning, rinnande vatten, avlopp och wc, gasspis och centralvärme. Man

UTVÄNDIG FÄRGSÄTTNING

Från rödfärg till kalksandsten

Efter första världskriget kom egnahemsbyggnandet i gång på allvar. Idén att varje familj skulle bygga sitt eget lilla hus stimulerades av en statlig bostadslånefond, och under 1920-talet publicerade Statens byggnadsbyrå en mängd typritningar för egnahem. Många av dem hade lokal eller regional särprägel. För Skåne rekommenderades till exempel låga hus med spröjsade fönster, spetsiga gavlar och putsade fasader i vitt eller ljusgrått. Som ett alternativ fanns rött murtegel, som sedan länge var vanligt i Skåne.

Men den vanligaste färgen för landets många egnahem var utan tvekan den traditionella rödfärgen, som under 1900-talets första decennier fick ett fantastiskt uppsving. I nationalromantikens spår följde drömmen om den röda stugan, som symbol för den svenska traditionen och det goda, enkla livet. Men inte bara småstugor målades med rödfärg. Under första världskriget byggde man rödfärgade nödbostäder i de större städerna. Rödfärgen användes på folkhögskolor, ålderdomshem, stationshus, kyrkor, villor, som-

marstugor, turistanläggningar, hotell, sjukstugor, industrier, folkskolor och mycket annat. Man experimenterade också med rödfärg på nya material som till exempel betong.

Kring 1930 kom en annan syn på traditionen, och därmed på rödfärgen. Idealet blev det vita, nya och framåtblickande. På bara några år sjönk rödfärgstillverkningen drastiskt. Rödfärgen förvisades till landsbygdens uthus och ekonomibyggnader, medan böndernas boningshus liksom städernas trähus målades med ljusa oljefärger.

”För majoriteten av funktionalismens anhängare framstod rödfärgen, åtminstone i fråga om bostadshus, som den del av de äldre byggnadsideal som det gällde att bekämpa.”

Sten Rentzhog

På 1930- och 40-talen målades de flesta nya trähus med oljefärg i mycket ljusa nyanser. Oljefärgens långa torktid kunde dock ställa till med en hel del problem – gamla målare vet att berätta om ytor som förstörts av regn, uppvirvlande skrår eller myggsvärmar som fastnat i färgen.

”Om man studerar de under vår tid uppförda talrikt förekommande villabebyggelserna, finner man ofta en påtaglig brist på fantasi vid färgsättningen och en monoton upprepning av mycket ljusa och svagt mättade färger, som sommartid starkt framhäver den inte alltid så goda formen och vintertid gör landskapet trist.”

Arkitekt SAR Carl-Axel Acking 1945.

Så småningom blev småhusägarna en tacksam marknad för nya ”underhållsfria” material som till exempel eternit, och fasadteglet spred sig över hela landet. På 1960- och 70-talen kläddes många hus med fasadplåt eller plast som med varierande framgång imiterade den traditionella träpanelen. Vit – och på 80-talet även till exempel rosa – kalksandsten (”Mexisten”) blev ett modematerial i städernas villaförorter och spred sig snabbt till småorter och landsbygden. Ofta kombinerades



Nockeby, Stockholm, byggt 1929.

den med gavelspetsar, fönster och andra detaljer i mörkt laserat trä.

”Förutom i traditionellt vitt finns Mexi också i kulörerna Strandbrun, Hedbrun, Ängsgul, Fjällgrå och Gammalrosa. Vackra naturanpassade kulörer med olika nyanser, helt unika för Mexi.”

Ur fabrikantens produktblad 1978.

Kring 1960 introducerades nya utomhusfärgtyper, och tio år senare hade linoljefärgen helt ersatts av alkydoljefärg och latexfärg. De nya färgerna såldes i nyanser, som tidigare varit otänkbart starka för utomhusfärg. Färgglädjen parades ofta med okunnighet och kunde resultera i fasadfärger som chockerade till och med den välmenande husägaren själv.

I början av 1960-talet kom också pigmenterade lasyrfärger för fasader. De kunde framställas i en mängd olika kulörer och användes med förkärlek på massproducerad grupphusbebyggelse. Till en början var de dock inte särskilt hållbara, och den noggrant projekterade variationen övergick på några år till en likformigt utbredd grågulhet. En

äldre typ av träskyddande impregneringsmedel (till exempel Cuprinol) var opigmenterade och fick sin gröna eller bruna färg av ingående bekämpningsmedel (gröna= kopparnaftenat, bruna = zinknaftenat). Under 1970-talet begränsades deras användning genom skärpningar i lagen om miljö- och hälsofarliga varor.

Fram till 1950 var varje småhus en unik byggnad. Även om den utförts efter typritning kunde den blivande ägaren styra både planlösning, detaljutformning och planlösning, ofta genom sitt eget arbete. I storbyggandets tid blev det annorlunda. Stora byggherrar uppförde områden med småvillor, radhus eller kedjehus, där köparen kom in i bilden först när allting redan var bestämt. Privat uppförda hus (vanligen styckehus) beställdes alltmer från typhuskataloger och levererades monteringsfärdiga från fabrik.

Typhusens former och färgsättning speglar på ett övertydligt sätt den för tillfället rådande ”trenden”. 1970-talets allmogерomantik uttrycktes i spröjsar och brutna tak, men också i färger som ansågs traditionella. Husen målades ”faluröda” med färgstark och blank alkyd- eller latexfärg som saknade de flesta av den traditionella rödfär-



Västerhaninge, 1970-talets mitt.

Att titta på

För den som vill titta på målade miljöer finns det gott om utflyktsmål. De som här rekommenderats är i princip tillgängliga för besök, även om öppettider etc kan variera. För närmare information, kontakta turistbyråerna, vid besök av större grupper är det oftast lämpligt att göra en föransökan.

Förteckningen gör inga anspråk på att vara fullständig. Vi har fått värdefull hjälp av lands- och länsantikvarier samt personal vid läns museerna och ett antal andra museer. Tonvikten är lagd vid äldre tidsperioder – när det gäller 1900-talet är det lättare att botanisera själv.

Vid sidan av de här nämnda byggnaderna finns ett stort antal hembygdsgårdar runt om i landet,

och många av dem har fina exempel på äldre folkligt måleri. Även i kyrkorna finns det mycket ofta värdefulla målningar eller målningsrester.

Förteckningen är till största delen skriven 1989, men de flesta avsnitten har uppdaterats 2012 med hjälp av museer och privatpersoner runt om i landet. Tack till läns museerna i Blekinge, Bohuslän, Jämtland, Kalmar, Stockholm, Värmland, Väster-norrland och Västra Götaland samt Kulturparken Småland, Kulturen i Lund och vänliga privatpersoner.

På sid 255 finns en förteckning över ny- och ombyggnadsobjekt som uppmärksammats i tävlingen *Bästa Färgmiljö* 1986–2002.

Stockholm med omnejd

Måleriyrkets museum ligger på Brännkyrkagatan 71 i Stockholm. Det drivs av Svenska Målareförbundet och Målaremästarnas Riksförening i Sverige. Där finns fina samlingar av bland annat verktyg och pigment från de senaste 100 årens måleri, exempel på olika typer av dekorationsmåleri och en rekonstruerad interiör från en måleriverkstad. Tyvärr har museet endast begränsade öppettider – se www.malerimuseum.nu.

Skansen i Stockholm innehåller en mängd intressanta byggnader med målningar från 1600–1800-talet. Några exempel är *Hazeliushuset*, *Bollnässtugan*, *Delsbogården*, *Ekhäradsgården*, *Skogsholms herrgård*, *Bergsmansgården*, *Seglora kyrka*.

Målade *1600-talstak* finns i ett antal hus som numera är kontor, restauranger m m. Några adresser:

Stora Nygatan 35

Köpmangatan 15

Skeppsbron 32

Skeppsbron 24

Dessutom finns ett uppmonterat barocktak, ursprungligen från Eksjö stadskyrka, i *Historiska museet*.

Exempel på avancerat 1600-talsmåleri finns bland annat i *Riddarhuset* och på *Karlbergs slott*, numera krigsskolan.

De kungliga slotten innehåller mycket och högstående måleri från framför allt

1700-talet: *Stockholms slott*, *Gustav III:s paviljong på Haga*, *Kina slott på Drottningholm*, *Rosendals slott på Djurgården* är ett av de fåtaliga exemplen på Karl Johans-tidens inredningskonst.

1800-talets dekorationsmålningskonst finns representerad i en mängd trappuppgångar på till exempel *Strandvägen* och *Valhallavägen*, där vart och vartannat hus innehåller sevärda målningar. Tyvärr är de flesta entréerna svårtillgängliga på grund av låsta portar.

Sekelskiftets och det tidiga 1900-talets största dekorationsmålare *Filip Månsson* har målat i bland annat *Hjorthagens kyrka*, *Stockholms stadshus*, *Konserthuset*, *Rådhuset* och *Engelbrektskyrkan*. Andra fina sekelskiftesdekorationer finns i *huvudpostkontoret* vid Vasagatan (numera del av regeringskansliet), *Centralstationen* och restaurangen *Berns*.

”Miljonprogrammets” färgidéer, både exteriört och i trapphusen, kan beses i en lång rad förorter. *Husby* och *Akalla* ligger vid tunnelbanans Järvalinje. *Flemingsberg*, även kallat Grantorp, ligger alldeles invid Huddinge sjukhus. I de stora skivhusen, färgade i violett-orange, finns personligt utformade trapphus med schablonmålning.

Som exempel på 1900-talets institutions- och förvaltningsbyggnader kan nämnas *Huddinge sjukhus* och det statliga kontorshuset *Garnisonen*, Karlavägen 100. *Riksdagshuset* har vid ombyggnaden 1981–83 försetts med mycket fint måleri, inte minst svampmålning.

Andra byggnader med sevärt måleri från 1900-talets senare del är *Stockholms Fastighetskontor*, Hantverkargatan 2, *Lilla Parkcaféet* på Djurgården, *Solna Centrum* samt bostäder invid *Ekerö Centrum*.

Stockholms tunnelbana har många stationer som målats på ett fantasifullt sätt. Några exempel: T-centralen (Järvalinjerna), *Solna Centrum*, *Stadion*, *Mörby Centrum*, *Universitetet* och *Alby*.

Uppland

En stor del av Upplands kyrkor är byggda och dekorerade under medeltiden, och det finns också många exempel på senare kyrkomåleri. 1400-talsmålningar finns till exempel i *Tierps*, *Täby*, *Härkeberga*, *Litslena*, *Tensta* och *Vendels* kyrkor. *Valö* och *Skälfhammar* (Gimo) dekorerades på 1500-talet och *Edsbro* och *Bladåker* på 1600-talet.

Erikssunds gård mellan Sigtuna och Skokloster har invändiga renässansmålningar från sin tid som Karl IX:s kungsgård.

Vennngarns slott utanför Sigtuna har bland annat ett slottskapell och en trapphall dekorerade på 1600-talet.

Skoklosters slott har välbevarad, väldokumenterad och varsamt restaurerad 1600-talsinredning. Det är ett museum med egen personal och regelbundna visningar.

Lagga prästgård har interiörmålningar från 1700-talets början.